

BİR ÇOCUK EMEĞİ MESELESİ: MESLEKİ EĞİTİM MERKEZLERİ (MESEM) A CHILD LABOR ISSUE: MESEM

Hicran ATATANIR*

Özet: Millî Eğitim Bakanlığı eliyle çocuk işçiliğinin meşrulaştırıldığı eleştirilerinin odağında yer alan Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM), çocuk hakları açısından kritik bir noktada durmaktadır. İş Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi 2023 yılında 53, 2024 yılında 72 ve 2025 yılında 82 çocuğun iş cinayetlerinde yaşamını yitirdiğini ve bu çocuklardan 16'sının MESEM öğrencisi olduğunu bildirmektedir. Çocukların eğitim hakkını etkin şekilde kullanmak yerine güvencesiz işlere yönlendirilmesini ağır bir bedel içermektedir. Bu bedel insan onurunun yanı sıra sağlık, sosyal güvenlik ve insana yakışır iş gibi temel haklara erişim açısından da tehdit oluşturmaktadır. MESEM uygulamasının yüzbinlerce çocuğu kapsamı, yaygınlaştırılması yönünde adımlar atılması ve eğitim süresinin daha da kısaltılarak 'işçi öğrenci' olarak adlandırılacak bir tür çocuk işgücü piyasası oluşturulmaya çalışılması, konunun çocuk hakları açısından tartışılmasını elzem kılmaktadır. Bu amaçla çalışmada öncelikle iş bütünlü-şik öğrenmenin ne olduğuna dair genel bir çerçeveye çizilerek MESEM özelinde mesleki eğitim uygulamaları değerlendirilecek ve akabinde bu uygulamaların çocuk haklarının korunması açısından barındırdığı tehditler ele alınacaktır. Son bölümde ise hak temelli bir mesleki eği-tim yaklaşımı ile iş bütünlü-şik öğrenme modelinin nasıl geliştirilebile-ceğine yönelik politika önerileri sıralanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İş Bütünlü-şik Öğrenme, Mesleki Eğitim, Ço-cuk İşçiliği, Çocuk Hakları.

Abstract: Vocational Education Centres (VEC), which are at the centre of criticism that the Ministry of National Education legitimises child labour, are at a critical juncture in terms of children's rights. Health and Safety Labour Watch reports that 53 children lost their lives in workplace fatalities in 2023, 72 in 2024, 82 in 2025 and 16 of these children being VEC students. Directing children towards inse-cure jobs instead of effectively exercising their right to education

* Doç. Dr. Sosyal Güvenlik Kurumu, Hukuk Müşavirliği, hatatanir@sgk.gov.tr; OR-CID: 0000 0002 0938 4245. Gönderim Tarihi: 31.07.2025 Kabul Tarihi: 30.11.2025.

carries a heavy price. This price threatens not only human dignity but also access to fundamental rights such as health, social security, and decent work. The fact that the VEC programme covers hundreds of thousands of children, the steps taken to expand it, and the attempt to create a type of child labour market by further shortening the education period and labelling them as 'student workers' makes it essential to discuss this issue in terms of children's rights. To this end, the study will first outline a general framework of what integrated work-based learning is, evaluate vocational education practices specifically in VEC, and subsequently address the threats these practices pose to the protection of children's rights. The final section will outline policy recommendations on how a rights-based vocational education approach and work-integrated learning model can be developed.

Keywords: Work Integrated Learning, Vocational Training, Child Labour, Children's Rights.

GİRİŞ

Türkiye’de mesleki ve teknik eğitim, örgün eğitim kapsamında resmî ve özel ortaöğretim kurumları ile üniversitelerdeki meslek yüksekokulları, yüksekokullar, fakülteler ve enstitülerde verilmektedir.¹ Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM) ise 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu kapsamında haftada bir gün okul, dört gün işyeri takvimine dayanan bir iş bütünleşik öğrenme modelidir.² Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği 10. maddesine göre; mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarının çerçeve öğretim programları ve haftalık ders çizelgelerinde yer alan mesleki alan/dal uygulamalarına ilişkin derslerin işletmelerde yapılması durumunda bu dersler işletmelerde mesleki eğitim olarak adlandırılmaktadır.³ Mesleki eğitim sürecinde 9, 10 ve 11. sınıf öğrencileri asgari ücretin yüzde otuzu, 12. sınıf öğrencileri ise yarısı kadar ücret alarak hastalık sigortası ile iş kazası ve meslek hastalıkları sigortası kapsamında sigortalıdır.⁴ Temel amaçlar ise genç işsiz-

¹ Millî Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Politika Belgesi, Ankara, 2024, s. 15.

² Resmî Gazete (RG.) 19.06.1986 Sayı (S.) 19139.

³ RG. 07.09.2013, S. 28758.

⁴ 3308 sayılı Kanun, Madde 25. Ayrıca 6764 sayılı Kanunla yapılan değişikliklerle mesleki-teknik ortaöğretim sırasında tamamlayıcı eğitim alan ya da gören öğrenciler (tatbiki mahiyetteki yapım ve üretim işlerinde çalışan öğrenciler) de iş kazası ve meslek hastalığı yönünden, bakmakla yükümlü olunan kişi durumunda olmayanlar hakkında ayrıca genel sağlık sigortası yönünden 5510 sayılı Kanunun 5. maddesi (b) bendi kapsamında sigortalı sayılmıştır (RG 09.12.2016, S. 29913).

liğini azaltmak, erken yaşta meslek edinimini teşvik etmek ve gençleri istihdama kazandırmak olarak sıralanmaktadır. E-Mesem uygulamasına 34 alanda ve 184 meslek dalında kayıtlı öğrenci sayısı 537 bin, ustalık belgesi 2,4 milyon, kalfalık belgesi 2 milyon ve usta öğreticilik belgesi ise 1,1 milyon olarak bildirilmektedir.⁵

İstihdam hakkını desteklemeye dönük mesleki bir eğitim modeli olarak karşımıza çıkan MESEM, “hukuki kılıflarla donatılmış, sermayeye ucuz işgücü transferi sağlayan bir sömürü çarkı” olma yolunda ilerlemektedir.⁶ Mesleki eğitimi çocuk işçiliği rejiminin öncü bileşenine dönüştürmeye yönelik adımlar, çocukların yaşam hakkını doğrudan tehdit eder niteliktedir. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi çocuk işçi raporlarında 261’i 5-14 yaş, 509’u 15-17 yaş aralığında olmak üzere son 12 yılda en az 770 çocuğun iş cinayetlerinde yaşamını yitirdiğini ve en az 10’unun ise MESEM öğrencisi olduğunu işaret etmektedir.⁷ Dünya geneline bakıldığında ise çocuk işçiliğin insan hakları açısından giderek ağırlaşan bir tablo sergilediği görülmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ‘Çocuk İşçiliği: 2024 Küresel Tahminler, Eğilimler ve İlerleme Yolu’ başlıklı raporunda 2024 yılı itibarıyla dünyada yaklaşık 138 milyon çocuk işçi bulunduğunu ve bunlardan 54 milyonunun sağlıklıları, güvenlikleri ile gelişimlerini tehdit eden ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırıldığını bildirmektedir.⁸

Çocuk işçiliği yoksulluktan beslenen ve eşitsizliklerle derinleşen toplumsal bir sorundur. Bugün Türkiye’de MESEM öğrencileri ile birlikte çocuk işçi sayısının 1 milyon 372 bin olduğu tahmin edilmektedir.⁹ Avrupa’da 2024 yıl sonu itibarıyla çocukların maruz kaldığı yoksulluk ve sosyal dışlanma oranının yüzde 38,9 ile en yüksek olduğu ülke Türkiye’dir.¹⁰ Çocukların yaşamını çevreleyen yoksunluklar

⁵ Millî Eğitim Bakanlığı e-MESEM Sistemi, <https://e-mesem.meb.gov.tr/> (20.11.2025).

⁶ SOL Haber. Dünya Çocuk Hakları Günü’nde MESEM gerçeği. Haber: Özkan Öztaş. Yayın Tarihi: 20.11.2025. <https://haber.sol.org.tr/>.

⁷ İSİG Meclisi. Çocuk İşçiliği ile Mücadeleye! <https://www.isigmeclisi.org/>.

⁸ Joint ILO-Unicef Report, Child Labour: Global Estimates 2024, Trends and the Road Forward, 2025, s. 4.

⁹ Eğitim-İş. Türkiye’de Artan Çocuk İşçilik. <https://www.egitimis.org.tr/files/basinyayin/6807982aaf56b.pdf>.

¹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri. Haber Bülteni: 30.12.2024.

sağlıklı beslenme olanaklarını, eğitim şartlarını ve akademik yetkinliklerini baskıladığı gibi düşük işçilik maliyetleri ile kar elde etmeyi amaçlayan piyasanın çocuk emeği üzerindeki sömürücü etkisini de güçlendirmektedir.¹¹ Örgün eğitim istatistiklerine göre zorunlu eğitim çağına olmasına karşın 14-17 yaş aralığındaki çocukların net okullaşma oranı 2024/25 öğretim yılında yüzde 86,42'dir.¹² Eğitim dışındaki toplam çocuk sayısının 6-17 yaş aralığı itibarıyla yaklaşık 611 bin 612 olduğu Türkiye'de 15-17 yaşta işgücüne katılım oranı ise yüzde 24,9 seviyesindedir.¹³ Kısaca çocukların öğrenciden çok tam zamanlı fiili iş gücüne dönüştürüldüğü bir süreçten geçilmektedir. Bu nedenle MESEM uygulaması çocuk işçiliğini devlet eliyle meşrulaştırma aracı olduğu eleştirileriyle karşı karşıya kalmaktadır.¹⁴ Ağır çalışma koşulları ve iş güvenliği riskleri karşısında savunmasız olmalarının yanı sıra haftada yalnızca bir gün okula devamla çocuklarda akademik yeterliliğin ne ölçüde sağlandığı ve öğrencilerin üniversitede almak istedikleri eğitime fiili katkısının ne olduğu öne çıkan eleştiriler arasındadır.¹⁵

Çocuklarını bir an evvel gelir getirici bir işe yerleştirme kaygısı ile çoğunlukla düşük ya da sabit gelirli ailelerdeki öğrencilerin sisteme dahil olduğu ve bunun da eğitimdeki sınıfsallığı katmanlaştırdığı düşünülmektedir.¹⁶ Çocukların insan onuruna yakışır iş ve yaşam haklarının temel bileşeni olan eğitim ve sağlık haklarının çevrelenmiş oldukları sosyoekonomik koşullara göre belirlenmesi, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi tehlikesini içermektedir. Erken yaşta ağır sorumluluklar üstlenme hali oyun, dinlenme, sosyalleşme gibi psikososyal gereksinimlerini risk altına sokan sorunlar doğurabilmektedir.¹⁷ Sorunların çözümüne dönük öneriler arasında ise işyerlerinin iyi bir

¹¹ Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Eğitim İzleme Raporu 2024. s. 49-53.

¹² Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2024/'25, Ankara, 2025, s. 3.

¹³ ERG Blog, <https://egitimreformugirisimi.org/2024-25-orgun-egitim-istatistiklerinin-gosterdikleri/>.

¹⁴ Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, Mesleki Eğitim Merkezleri ile Ne Amaçlanıyor? Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2024, s. 10-12.

¹⁵ Filiz Gazi, Zorunlu eğitim yerine zorunlu MESEM, T24 Gündem 18.11.2025, <https://t24.com.tr/haber/zorunlu-egitim-yerine-zorunlu-mesem,1277101>.

¹⁶ İŞİG Meclisi/ Eğitim-İş/ Kesbiç vd.

¹⁷ Mehmet Şah Gültekin, "Mesleki ve Teknik Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *ENTIS-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024, 1(2), s. 11-18.

denetime tabi tutulması, öğrencilerin gelişimlerinin akademik, pedagojik ve mesleki standartlar çerçevesinde izlenip değerlendirilmesi ile nicelikten çok niteliğe önem veren eğitim politikaları ve yatırımlarının esas alınması gerektiği hususları öne çıkmaktadır.¹⁸

Konunun çocuk hakları açısından önemini ortaya koymak için sıralamaya çalıştığımız bu hususlar ve kuşkusuz çok daha fazlası, yoksullaştırılan bir ülkede dünyaya gelmiş çocukların karşılaştığı hak ihlallerinden yalnızca bir bölümüdür. Çalışma mevcut MESEM uygulamalarını çocuk emeği ve hayalleri üzerine kurulu bir ucuz işçilik politikası olarak değerlendirmektedir. Son yıllarda iş kazası nedeniyle yaşamını kaybeden çocuk sayısının artmasının yanı sıra okula devamlılıkta ve istihdam hakkının kullanımında beklenen iyileştirici etkiyi yaratmaktan da uzak kaldığı eleştirilerinin hedefi olan MESEM uygulamasının temelde nasıl bir sosyal mühendislik projesi olduğu çalışmanın sınırlarını aşan kritik bir sorudur. Bu sorudan bağımsız olmamakla birlikte makalenin odağına almaya çalıştığı bağlam çocukların üstün yararı açısından MESEM örneğinde hangi sorunların yaşandığı, bu sorunların önlenebilir hangi nedenlere dayandığı ile sorunların çözülmesi için hak temelli yaklaşımla iş bütünleşik öğrenme modelini geliştirme olanaklarının neler olduğu olarak özetlenebilir. Mesleki eğitime dair bir çerçeve çizmek için ilk olarak literatürde öne çıkan kavramlardan biri olan iş bütünleşik öğrenme modeline yakından bakmak yerinde olacaktır.

I. İŞ BÜTÜNLEŞİK ÖĞRENME MODELİ¹⁹

Öğrencilerin çalışma disiplini kazanmaları, mesleki gelişimi destekleyen beceriler elde etmeleri ve teoriye dair bilgilerini uygulamayla bütünleştirmeleri ancak bu amaçlara yönelik tasarlanmış görevlere aktif katılımlarıyla mümkündür ve aslında böyle öğrenirler.²⁰ Literatürde *iş bütünleşik öğrenme* adı verilen bu model; öğrenci, eğitim kurumu

¹⁸ Nil Özkan/ Şöheyda Göktürk. 'Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumlarında Mesleki Eğitim Merkezi Uygulamasının Okul Paydaşları Açısından İncelenmesi', *Ulusal Eğitim Dergisi*, 2023, 3(11), 2153-2175, s. 2170-2171.

¹⁹ Literatürde kavram 'İş-Entegre Öğrenme' (Work-integrated learning-WIL) olarak da adlandırılmaktadır.

²⁰ Karsten E. Zegwaard/ T. Judene Pretti/ Anna D. Rowe/ Sonia J. Ferns, Defining work-integrated learning. Book chapter in *The Routledge International Handbook of Work-Integrated Learning*, (3rd ed., Routledge), 2023, s.38.

ve dış paydaş olmak üzere üç taraf içeren, müfredatın ana bileşenini gerçek iş odaklı deneyimlerin oluşturduğu, yeniliklere açık bir eğitim yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır.²¹ Bu model alanında uzman kişilerden bilgi ve deneyim aktarımına fırsat tanıdığı gibi, bir öğrencinin (çırak) bir süpervizör (usta) tarafından denetlenerek yetiştirileceği, beceri-yeterlilik kazanabileceği çalışma ortamına yerleştirilmesini de sağlar.²² Genellikle geleneksel işe benzeyen tek dönemli iş anlaşmaları üzerine kurulu bu yerleştirme ile öğrenci sınıfta edindiği teorik bilgileri uygulamaya aktarma fırsatı elde eder.²³

İş bütünleşik öğrenmede saha çalışmaları öğrencilerin iş ortamlarını gözlemlemelerine ve katılımlarına odaklanır.²⁴ Bu nedenle iş bütünleşik öğrenme, işletmelerle eğitim kuruluşları arasında iş birliği potansiyelini geliştirmeye ve ileriye taşımaya dönük fark yaratan örnekler barındırır. Özellikle yüksek öğretim düzeyinde ve bilgi ekonomisi yönüyle bu model öğrencinin yetkin olmakla kalmayıp teori ve pratiği genel yaşam deneyimi ile ilişkilendirebilmesi için bir strateji olarak görülmektedir.²⁵ Yaygın türleri genellikle; uygulamalı araştırma, çıraklık, staj, işbirlikçi eğitim, girişimcilik, saha yerleştirme, mesleki uygulama, hizmet öğrenimi ile iş deneyimidir.²⁶ Akademik bilgiyle iş deneyimini bütünleştirmeye yönelik bir tür olan kooperatif eğitim (ortak ya da ikili eğitim) ise üniversiteler ile iş dünyası işbirliğine dayalı, eğitimi çalışma hayatıyla birleştiren bir model olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷ İşbaşı eğitim ise öğrencilerin değil; halihazırda çalışan

²¹ Zegwaard/ Prett/ Rowe/ Ferns, s. 29-48.

²² Lesley Cooper/ Janice Orrell/ Margaret Bowden. *Work Integrated Learning: A Guide to Effective Practice*, Routledge, 2010, s. 79-80.

²³ Christine Arnold/ Peggy Sattler/ Richard Wiggers. "Combining Workplace Training with Postsecondary Education: The Spectrum of Work-Integrated Learning (WIL) Opportunities from Apprenticeship to Experiential Learning." *Canadian Apprenticeship Journal*, 2011, 19 (5): 1-33.

²⁴ Julia Bleakney. "What Is Work-Integrated Learning?" Center for Engaged Learning (Blog), Elon University. <https://www.centerforengagedlearning.org/what-is-work-integrated-learning/>.

²⁵ Cooper vd., s. 4-5.

²⁶ CEWIL. Co-operative Education and Work-Integrated Learning Canada. <https://cewilcanada.ca/>.

²⁷ Volker M. Guckel/ Sigrun Nickel/ Vitus Püttmann/ Ann-Katrin S. Kralemann. *Qualitätsentwicklung im dualen Studium. Ein Handbuch für die Praxis*. Positionen. Essen 2015, s. 22.

kişilerin alanında uzman bir danışmanın rehberliğinde belli bir görev üstlenerek işi öğrenmesine dayalı programlardır ve hedef kitle itibarıyla iş bütünlüklü öğrenme modellerinden ayrışırlar.²⁸

İş bütünlüklü öğrenmenin yararlı sonuçlar vermesi; öğrenciler açısından öğrendiklerinin ne ifade ettiği, iş deneyimleri için hangi araçlara sahip oldukları ve uygulama yaparken teorik içeriğin önemini ne düzeyde kavradıklarıyla doğrudan ilgilidir; çünkü öğrenciler ancak neden teori ve uygulamayı birlikte öğrenmelerinin gerekli olduğunu kavradıklarında mesleki olarak gelişmeye başlarlar.²⁹ İş bütünlüklü öğrenmenin öğrencileri ve geleceklerini olumlu şekilde etkilemesi; ilgi duyulan sektördeki profesyonellerle bağlantı kurma olanakları vermesine, bu bağlantıları ileri dönemlerde kaynak bulmak ve geri bildirim almak amacıyla iş ağlarına dönüştürme fırsatları sağlamasına ve sektör hakkında gerçeklere dayalı geniş bir bakış açısı sunmasına bağlıdır.³⁰ Bu işlevler elbette mesleki eğitimin kapsamının yanı sıra iş ortamında sergilenen tutumlar ve sorumlulukların nasıl yerine getirildiği ile yakından ilgilidir. Öyle ki olumsuz örnekler öğrencilere daha iyi bir kavrayış kazandırmak yerine, çabasının görmezden gelinmesi nedeniyle kendisini alanda yetersiz hissederek mesleğe duyduğu ilginin de zamanla kaybolmasına neden olabilir.³¹

MESEM'lerin amacına ulaşması yönünden de belirleyici işlev gören bu husus, öğrencinin mesleki eğitim süreci içinde desteklenmesini sağlayıcı psikososyal bir mekanizma olarak okul sosyal hizmetiyle yakından ilgilidir.³² Ancak Türkiye'de okul sosyal hizmeti gelişmediği

²⁸ İŞKUR. <https://www.iskur.gov.tr/isveren/isbasi-egitim-programlari/>.

²⁹ Sağlık hizmetleri yönü ile bkz. Sandra Pennbrant/ Lars Svensson, "Nursing and Learning-Healthcare Pedagogics and Work-Integrated Learning", *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 2018, 8 (2), s. 179-194. Sosyal hizmetler yönü ile bkz. Kathryn Hay, "What Is Quality Work-Integrated Learning? Social Work Tertiary Educator Perspectives." *International Journal of Work-Integrated Learning*, 2020, 21 (1), s. 51-61.

³⁰ Jessie L. Moore, "Key Practices for Fostering Engaged Learning." *Change: The Magazine of Higher Learning*, 2021, 53 (6), s. 12-18.

³¹ Denise Jackson, "Developing Pre-Professional Identity in Undergraduates through Work-Integrated Learning." *Higher Education*, 2016, 74 (5), s. 833-853.

³² Dominic Chilvers/ Kathryn Hay/ Jane Maidment/ Raewyn Tudor, *The Contribution of Social Work Field Education to Work- Integrated Learning*, University of Canterbury Library, 2022, (22), s. 433-444./ Hay, s. 202.

gibi, MESEM özelinde öğrencilerin okul, aile ve iş çevresiyle ilişkilerine yönelik sosyal çalışmalar da yapılmamaktadır. Oysa iş bütünleşik öğrenme modelinde; tüm tarafların gereksinimler ve beklentiler konusunda bilgi sahibi olması, mesleki eğitim sürecinin gidişatına dair geri bildirim alması, öğrencilerin davranış becerileri ile bir işyeri ortamına dair beklentileri arasında gerçekçi bir ilişki kurmalarını sağlayıcı düzeyde özerklik-sorumluluk dengesi kurulması, işyeri-işveren ile ilişkideki güç eşitsizliği öngörülerek çocuğun günlük yaşamını ve üstün yararını gözetten bir işyeri seçimi yapılması ile öğrenme çıktıları ile sektörün gerekliliklerini birlikte ele alan bir müfredatın varlığı asgari standartlar olarak karşımıza çıkmaktadır.³³ Bu standartlar ile ulaşmak istenilen hedefler öğrencinin mesleki beceriler edinip etkili iletişim, iş birliği, ekip çalışması, zaman yönetimi ile problem çözme konularında bilgi ve deneyim kazanabilmesidir.³⁴ Çocuğun üstün yararı ilkesi gözetilerek bu hedeflere ulaşmada iş bütünleşik öğrenme sürecinin seyrini denetlemek, öğrencinin gereksinim duyduğu konularda tavsiye, destek ve gözetim için başvuru yapabileceği bir danışma masası oluşturmak şeffaf, hesap verebilir, besleyici ve eğitici bir ilişki kurmanın temel yoludur.³⁵

İş bütünleşik öğrenme modeline dair çizilen bu genel çerçeveye, önceki nesillere kıyasla daha teknoloji yoğun ortamlarda büyüyen ve dijitalleşen bir iş dünyasına hazırlanan gençlerin öncelik ve beklentilerinin farklılaştığını da ilave etmekte yarar görülmektedir. Mesleki eğitimin dijital ekonomi ve dijital emek boyutlarıyla nerede durduğu ve gençlere neler sunduğu bugünün ve geleceğin iş yaşamını şekillendiren sorulardır. Bu bağlamda sosyoekonomik statü, engellilik, ırk,

³³ Jenny Fleming/ Kathryn McLachlan/ T. Judene Pretti. "Successful Work-Integrated Learning Relationships: A Framework for Sustainability", *International Journal of Work-Integrated Learning*, 2018, 19(4), s. 321-335.

Judie Kay/ Sonia Ferns/ Leoni Russell/ Judith Smith/ Theresa Winchester-Seeto, "The Emerging Future: Innovative Models of Work-Integrated Learning," *International Journal of Work-Integrated Learning*, 2019, 20 (4), s. 401-413. Ayrıca Avustralya örneği için bkz. Daniel Edwards/ Kate Perkins/ Jacob Pearce/ Jennifer Hong. "Work Integrated Learning in STEM in Australian Universities". Final Report, 2015, Melbourne, Australia: Australian Council for Educational Research (ACER).

³⁴ Gerry Rayner/ Papakonstantinou, Theo, "Student Perception of Their Workplace Preparedness: Making Work-Integrated Learning More Effective." *Asia-Pacific Journal of Cooperative Education*, 2015, 16 (1), s. 23-24.

³⁵ Fleming vd., s. 326-330.

dil, cinsiyet vb. özellikler nedeniyle dijitalleşen iş yaşamında sistematik ayrımcılığa uğrama riskiyle karşı karşıya olan öğrencilerin mesleki eğitim hakları ve özgürlüklerinin korunması da gerekmektedir. Sadece teknolojik olanaklara sahip olanlar için değil, tüm öğrenciler için dijital mesleki eğitimde eşitlikçi ve kapsayıcı uygulamaların neler olduğu ile sektörlerin geleceği için bu uygulamaların ne ifade ettiği, her çocuğun üstün yararını gözetten bir iş bütünleşik öğrenme açısından önem taşımaktadır.³⁶

Çünkü dijitalleşen bir eğitim ve iş yaşamına doğup büyüyen çocukları Marx'ın ifadesi ile "yabancılaşma" karşılamakta; üretim sürecine geçişle birlikte dijital emek kendi ürününden, iş sürecinden, doğasından koparıldığı kapitalist bir sistemde çıktılar üzerinde kontrolü olmayan bir varlık haline dönüşmektedir.³⁷ Bu dönüşümün 'tekno feodalizm'³⁸ çağında yaşandığını ileri sürenler arasında bulunan Varoufakis³⁹ ekonomik gücün artık fiziksel mülkiyetten çok dijital ve bilişim altyapısının kontrolü üzerinden yürüdüğünü; bireylerin klasik feodal dönemdeki serfler gibi dijital efendilerin denetiminde yaşadıklarını ve özgürlüklerinin sınırlandığını ifade etmektedir. Büyük teknoloji şirketlerinin tekelindeki bulut verinin, yapay zekâ algoritmalarının ve yazılım platformlarının iş bütünleşik öğrenme modelleri açısından da dikkatle incelenerek, gençlerin dijital emekleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarına olanak tanıyacak iş modelleri ile desteklenmesi ve normatif standartlara kavuşturulması önem taşımaktadır.

³⁶ Miki Itano-Bosse/ Rochelle Wijesingha/ Wendy Cukier/ Ruby Latif/ Henrique Hon, "Exploring Diversity and Inclusion in Work-Integrated Learning: An Ecological Model Approach." *International Journal of Work-Integrated Learning*, 2021, 22 (3), s. 253-368.

³⁷ Karl Marx, 1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe, Çev. Kenan Somer, Eriş Yayınları, Ankara, 2003, s. 63-64.

³⁸ Bu kavramın bir alternatifini "Platform Kapitalizmi" oluşturmaktadır. Terminolojiye dair kapsamlı bir tartışma için bkz.: Jeremy Gilbert, Techno-feudalism or Platform Capitalism? Conceptualising the Digital Society. *European Journal of Social Theory*. 2024, 27 (4), s. 561-578.

³⁹ Yanis Varoufakis, Technofeudalism: What Killed Capitalism, Melville House, 2024, s. 29-34.

II. İŞ BÜTÜNLEŞİK ÖĞRENMEDE MESEM MODELİ VE ÇOCUK HAKLARI

Türkiye’de öğrencilerin haftanın bir günü okulda ve dört günü ise işyerinde uygulamalı eğitim aldıkları MESEM ortaöğretim düzeyinde bir iş bütünleşik öğrenme modeli olarak öne çıkmaktadır. Bu modelin yüksek öğretim düzeyinde ön lisans programları için üç dönem okulda ve bir dönem işyerinde; lisans düzeyinde ise yedi dönem okulda ve bir dönem işyerinde olarak uygulandığı görülmektedir. Türkiye’de öğrencinin ilgili sektörde zorunlu ya da gönüllü stajına dayalı süreç farklı ülkelerde bir yükseköğretim standardı olarak kabul edilebilmektedir.⁴⁰ İşbaşı eğitim programları ve meslek edindirme kursları ise işsiz bireylerin kısa süreli iş deneyimi elde etmesine yönelik bir politika olup, örgün mesleki eğitimden nispeten bağımsız bir yaklaşımla yapılandırıldığı ve yönetildiği görülmektedir.⁴¹ Bu bağlamda iş bütünleşik öğrenmenin eğitim ve istihdam bağı kurularak, norm ve standart birliğine dayalı bir strateji görünümü arz etmekten uzak olduğu ifade edilebilir. Öte yandan yükseköğretim kurumlarında kalite güvence sisteminin kurulması, geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve akreditasyonu için yürütülen çalışmalarda bir mesafe alındığı; 2016-2024 yılları aralığında 109 yükseköğretim kurumunun Kurumsal Akreditasyon Programı kapsamında değerlendirilerek 28’inin tam ve 72’sinin koşullu olarak akredite edildiği görülmektedir.⁴²

Ortaöğretim düzeyindeki iş bütünleşik öğrenme modeli olarak MESEM uygulamasında ise esasen bir şekilde örgün eğitim dışında kalmış ya da sonradan meslek edinip yeterliliklerini belgeleyememiş kişilere usta öğreticilik, ustalık, kalfalık ve çıraklık eğitimleri verilerek iş hayatına yönelik çözüm üretilmeye çalışıldığı görülmektedir.⁴³ Mesleki eğitime ilişkin normatif çerçevenin değişken ve iş bütünleşik öğrenme kriterlerinden ayrıışan bir yapıda oluşu konuyu çocuk hakları açısından ve çocuk emeğini piyasalaştırmaya dönük eğitim politikala-

⁴⁰ Kanada için bkz.: CEWIL, <https://cewilcanada.ca/>; Almanya için bkz.: Volker M. Guckel vd., 2015.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İŞKUR, <https://www.iskur.gov.tr/isveren/isbasi-egitim-programlari/>.

⁴² Yükseköğretim Kalite Kurulu Başkanlığı. 2024 Yükseköğretim Değerlendirme ve Kalite Güvencesi Durum Raporu, Kasım 2025, s. VIII.

⁴³ Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, s. 7.

rının yaratabileceği hak ihlalleri yönüyle ele almayı gerekli kılmaktadır.

İş bütünlüğü öğrenmede çocukların haklarının korunması ve gözetilmesi, uygulamalara yönelik yasal ve politik çerçevenin belirlenmesini de gerektirmektedir. Çalışmamızın sınırları bu çerçeveyi bütün hukuki düzenlemeleri sıralayarak çizmeye olanak tanımasa da genel olarak bakıldığında iş bütünlüğü öğrenmenin normatif standartların belirlendiği bağımsız bir yasaya konu olmadığı görülmektedir. Mesleki eğitim usul ve esaslarını düzenleyen Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği⁴⁴ bu bağlamda temel bir çerçeve sunmasına karşın yürürlükten kaldırıldığı ve yerine MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği'nin⁴⁵ uygulandığı görülmektedir. Bununla birlikte belli başlı düzenlemeler söz konusu çerçeveye dair normatif bir temel sunmaktadır.

İlk olarak Anayasa'nın⁴⁶ 50. maddesinde kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağı ve küçüklerin özel olarak korunacağı hükmüne yer verilmektedir. İş Kanunu, Mesleki Eğitim Kanunu, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Çocuk Koruma Kanunu, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun çeşitli maddeleri ise çocuk haklarının korunması ve çocuk işçiliğiyle mücadeleyle yönelik düzenlemeler içermektedir. Mevzuat düzenlemelerinin yanı sıra çocuk işçiliği ile mücadelede Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) sanayide ağır ve tehlikeli işlerle sokak ve mevsimlik gezici tarım başta olmak üzere en kötü biçimlerdeki çocuk emeğinin önlenmesi hedefine yönelik "Çocuk İşçiliği ile Mücadele" adıyla bir ulusal program ilan etmiş ve 2017-2023 yılları aralığında bu programı uygulamıştır. Diğer yandan 2009 yılında 380 bin olan kayıtlı çırak, stajyer ve kursiyer sayısı MESEM etkisiyle bu-

⁴⁴ 3/7/2002 tarihli ve 24804 sayılı Resmî Gazete.

⁴⁵ 7/9/2013 tarihli ve 28758 sayılı Resmî Gazete.

⁴⁶ Yine Anayasanın 90. maddesi uyarınca usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar arasında bulunan BM Çocuk Hakları Sözleşmesi eğitim hakkının korunması ve çocuk işçiliğinden korunma; ILO' nun 138 ve 182 No'lu Sözleşmeleri asgari çalışma yaşı ve ağır işlerde çocuk çalıştırmanın yasaklanması düzenlemeleri kanun hükmündedir. UNESCO'nun 19 Kasım 1974 tarihli tavsiye kararı da öğrencinin haklarını koruma ve eğitim odaklı iş deneyimine yönelik standartlara dikkat çekmektedir.

gün 2 milyona ulaşmış ve sigortalı işçiler içindeki payı son 15 yılda yüzde 4'ten 10'a yükselmiştir.⁴⁷

Kuşkusuz çocukların çırak, stajyer ya da kursiyer adı altında kayıtlı olmaları çocuk işçiliği gerçeğini değiştirmemektedir. Nitekim uluslararası standartlar çocuk işçiliği çocuğun sağlığı ve gelişimi için tehlikeli, çok uzun saatler gerektiren ve/veya çok küçük çocuklar tarafından yapılan işler olarak tanımlamaktadır.⁴⁸ Çocuk işçiliği genellikle çocuğun eğitim ve oyun oynama hakkını engeller. Türkiye'de olduğu gibi dünyada da çocuk işçiliğinin artması ve çok katmanlı bir soruna dönüşmesi karşısında ILO 2023 yılında Kaliteli Çıraklıklar İlişkin Tavsiye Kararını (R208) kabul etmiştir.⁴⁹ Söz konusu Tavsiye Kararının 16. maddesi ile çıraklık süreci içerisinde çocuk haklarının korunması için alınması gereken tedbirler sıralanırken, 20 ila 24. maddeleri aralığında ise eşitliği, çeşitliliği sağlamaya ve sosyal katılımı teşvike yönelik ilkel bir yaklaşıma yer verilmektedir.

A. Çocuk Emeğini Meşrulaştıran Düzenin Ardındaki Önlenebilir Nedenler

Brecht'in⁵⁰ belirttiği gibi; *"Her alanda gizlenen, örtbas edilmeye çalışılan hakikati yazmak güç olduğundan, birçoğu için hakikatin yazılması ya da yazılmaması esasen bir namus sorunundan ibarettir...İnsanların içine düş-tükleri kötü durumlar konusundaki hakikatler yazılmak isteniyorsa, önce o durumları yaratan önlenebilir nedenler ortaya çıkarılmalıdır."*

Ucuz ve sosyal güvencesiz işgücünün varlığı bir ülkede işletme maliyetlerini azaltmanın etkili bir aracıdır. Bu nedenle işsizlik bir yönü ile yaratılan, katlanarak büyümesine karşı tedbirlerin de kontrollü olarak alındığı bir finans sorunudur. Üretim-bölüşüm dengesinde bölüşümün hak öznelere ile değil de sorunlarla nesneleştirilmiş, seçenekleri tüketilmiş, 'ne iş olsa yaparım' evresine özenle taşınmış işgücüne

⁴⁷ Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, s. 7.

⁴⁸ ILO. Child Labour. What is child labour. <https://www.ilo.org/topics/child-labour/what-child-labour>.

⁴⁹ ILO NORMLEX. Quality Apprenticeships Recommendation, (No. 208). 111st ILC session (16.06.2023). <https://www.ilo.org/dyn/r/normlex/files/static/v126Y/authentic/R208-authentic.pdf>.

⁵⁰ Bertolt Brecht, Hakikati Yazmanın Güçlükleri. <https://evvel.org/hakikati-yazmada-5-gucluk-bertolt-brecht>.

katılım gösteren yoksul bireylerle yapılması, sermayenin ekonomi ve siyaset üzerinde etki gösterebilmesinin kök nedenlerinden biridir. Asgari ücretle çalışan yoksulluğunu, taban aylık uygulaması ile emekli yoksulluğunu, sosyal yardımlarla toplumsal eşitsizlikleri süregelen kılp sermayenin çıkarlarını güvence altına almak, insan hak ve özgürlüklerini baskılamamanın temel stratejileri arasındadır.

MESEM'ler aracılığıyla legal çocuk iş gücüne alan açılmaya çalışılırken bu meseleyi, çalışan yoksulluğundan, iş ve gelir güvencesizliği ile işsizlik baskısından bağımsız konuşmak gerçekçi değildir. Asgari ücret ve taban emekli aylığı tutarlarının açlık sınırıyla karşılaştırdığı bir ülkede işsiz sayısının yanı sıra çalışan yoksul ve emekli yoksul sayısının büyüklüğü, iş yaşamındaki güç ilişkilerini işveren lehine ancak çocuklar aleyhine şekillendiren bir düzlem yaratmaktadır. Bu düzlemin kurumsal bir ürünü olan MESEM uygulamasında çocuk emeğinin devlet eliyle işveren insafına terk edildiği koşullar, eşitsizliklerden ve eşitsizlikleri kalıcı kılma amacına dönük bir gelir dağılımı adaletsizliğinden beslenmektedir.

Çocuk emeği insanlık tarihinde eşitsizlikleri yansıtan bir turnusol kâğıdı işlevi görür ve en eski çağlarından beri insanlık dışı çalışma koşullarına, ihmal ve istismara konudur.⁵¹ Sanayi devriminden bugüne çocuk emeği sosyal politikanın ve insan hakları tartışmalarının merkezindedir.⁵² Çünkü çocukların çalışmak zorunda kalmaları ebeveynlerinin yoksul, işsiz ya da sosyal güvencesiz oluşu ile genellikle doğrudan ilişkilidir. MESEM'in genç işsizliğiyle mücadele aracı olduğu sıklıkla ifade edilmekle birlikte işsizlik esasen eğitim sisteminin piyasa ile kurduğu çarpık ilişkinin bir ürünüdür.⁵³ Bu çarpık ilişkinin bedelini çocuklar yaşamlarının çok kritik bir evresinde ödemektedir:

“Çocuklar, ergenlik döneminin en kırılgan aşamasında, yetişkin işçi sorumluluğuyla baş başa bırakılıyor. Pedagojinin ‘güvenli öğrenme ortamı’ ilkesi, burada işletmenin üretim planına yeniliyor. Çocukların duyacağı

⁵¹ Robert Jütte, Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık, Çev. Betül K. Sefer, Boğaziçi, İstanbul, 2011, s. 61-80.

⁵² Hicran Atatanır (2022). Çocukluk Olgusunun ve Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi. Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 2(2), s. 205-219.

⁵³ Adnan Mahiroğulları/ Adem Korkmaz, İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları-Türkiye ve AB Ülkeleri, 4. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Ankara, 2018.

ses, öğretmenin yol gösteren sesi olması gerekirken; makinelerin uğultusunu ve çocuk psikolojisinden anlamayan ustaların emirlerini duyuyorlar. Bu sistemde çocuğun gelişimi değil, sermayenin 'verimlilik' beklentisi esas alınıyor."⁵⁴

Çocuktan işçi, öğrenciden müşteri olarak bahsetmenin önünü açan neoliberal politikaların getirdiği noktada kamu yararı yerine sermaye çıkarlarını esas alan stratejiler izlenmektedir. İstihdam yaratmaya dönük yatırımlar yapmak yerine piyasalaştırılmış eğitim aracılığı ile diplomalı işsizlere yenilerinin ekleneceği adımlar atılarak eğitim ve istihdam politikaları arasındaki bağ görmezden gelinmektedir. Bu nedenle çocukların orta-uzun vadede tam zamanlı ve kayıtlı istihdam hakkı da ihlal edilmektedir. Çocukların okula aç gitmemesi için yürütülen kampanyaların da işaret ettiği gibi, gıda hakkının ihlalinde gelişen aşamada bodurluk başta olmak üzere çeşitli gelişim bozuklukları ve bir yaşam boyu sürebilecek sağlık sorunları dikkat çekmektedir.⁵⁵ Tüm bu tablo Demirkol vd. (2024) tarafından yapılan araştırmada işaret edildiği gibi MESEM uygulamanın asıl amacının bireylere meslek edindirme değil, daha çok sosyal yardım dağıtımı olarak algılanması bulgusunu da açıklar niteliktedir.⁵⁶

MESEM'lerin çocuk haklarını korumak ile ihlalleri pekiştirmek arasında işlevsel olarak durduğu yer önemlidir. Temel amaçlarının genç işsizliğiyle mücadele etmek, iş gücüne erken katılımı teşvik etmek ve eğitime devam etmeyen öğrencileri sistem içinde tutmak olduğunu belirtilen MEB yetkilileri, işletmelerin kalifiye eleman ihtiyacına çözüm sunmayı, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde yoksul ailelerin çocukları açısından hem öğrenim hem gelir getiren bir sistemi hedeflendiklerini ifade etmektedir.⁵⁷ Açıklamalarda MESEM'lerle eğitim ve istihdam hakkının kullanımında fırsat eşitliğinin nasıl sağlandığı, sosyal, kültürel ve gelişimsel gereksinimler için hangi kalıcı yatırımların yapıldığına dair veriler yer almamaktadır. Buna karşın MESEM uygulamasını ele alan bir saha araştırmasında karşılaşılan sorunlar amaç dışı kayıt, ucuz işgücü hacmi, pedagojik eksiklik, alan dışı işgücüne

⁵⁴ SOL Haber. <https://haber.sol.org.tr/>.

⁵⁵ Türk Tabipler Birliği, https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=81d3224a-aef9-11ee-91f8-eb931edbf22a.

⁵⁶ Demirkol vd. (2024), s. 1190-1191.

⁵⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim Merkezleri Tanıtım Rehberi, Ankara, 2022.

katılım, istihdam edilememe, denetim eksikliği, alt yapı-donanım ve öğrenci profili başlıkları altında sıralanırken olumlu sonuçlar arasında işbaşında ve erken yaşta eğitimle maddi kazanç sağlama öne çıkmaktadır.⁵⁸ Bir diğer araştırmada ise öğrencilerin kısa yoldan iş sahibi olmak için MESEM'i tercih ettiği, çalışma gün ve saatlerinin işletmelere göre değiştiği, atölye ve donanım eksikliği nedeniyle uygulamalı eğitimleri gerektiği gibi yapamadıkları, koordinatör öğretmenlerin işyerlerinin iş güvenliği ve denetimi konularında endişe taşıdıkları yönünde bulgular ortaya konulmaktadır.⁵⁹ Geçici koruma altındaki öğrenciler açısından sürecin nasıl şekillendiğine dair araştırmada bir araştırmada ise yine işgücü piyasasına hızlı bir girişin amaçlandığı ancak bu öğrencilerin dil yeterliliği başta olmak üzere çok katmanlı ve kesişen zorluklarla da karşı karşıya olduğuna işaret edilmektedir.⁶⁰ Ortaya çıkan bu tabloda mesleki eğitim, görünürde fırsat eşitliği sağlayan demokratik bir eğitim reformu niteliği taşıırken, gerçekte toplumsal tabakalaşmanın yeniden üretildiği, sınıfsal sınırların korunduğu ve dezavantajlı grupların sistematik biçimde marjinalleştirildiği mekânlara dönüşmektedir.⁶¹

B. MESEM Uygulamasına Yöneltilen Hak Temelli Eleştiriler

Eleştirilerin ortak paydasında şu soru öne çıkmaktadır: “Meslek mi öğretiliyor çocuk emeği mi meşrulaştırılıyor?” Bu soru beraberinde farklı soruları da getirmektedir: Bir ailenin sosyoekonomik durumu MESEM tercihinin nasıl etkiler; işyerinde aldığı eğitimin niteliği MESEM deneyimi üzerinde nasıl bir rol oynar; MESEM öğrencilerin iş yaşamları üzerinde orta-uzun vadede ne tür etkiler yaratır/bırakır; öğrencilerin uygulama hakkındaki görüşleri ve beklentileri nelerdir? Bu gibi kritik soruları resmi veriler ışığında yanıtlama olanağı olmadığı gibi MESEM öğrencilerinin çocuk yaşlarına rağmen haftanın büyük

⁵⁸ Özkan/Göktürk. s. 2159-2165.

⁵⁹ Kemal Kayıkcı/ Barış Aksoy. (2025). “Mesleki Eğitim Merkezi (MESEM) Eğitim Paydaşlarının MESEM Uygulaması Hakkındaki Görüşleri”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 561-562.

⁶⁰ Sevgi Ernas/ Pelin Taşkın (2025). “Vocational education for refugee students in Türkiye: navigating social exclusion, poverty, and precarity in a stratified policy context” *International Journal of Educational Research*, <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2025.102758>.

⁶¹ Pelin Taşkın/ Sevgi Ernas (2025). “MESEM Modelinin Çelişkileri: Çocuk Hakları, Eğitim Hakkı ve Politika Açmazları”. *Eleştirel Pedagoji Dergisi*. Sayı:78. S. 92.

bölümünde çalışarak hangi risklerle karşı karşıya oldukları da tüm boyutları ile bilinmemektedir. Fiili olarak ucuz iş gücü olarak görülmeleri ve yaşanan iş kazaları kaçınılmaz olarak bazı eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Öne çıkanlardan bir kısmını kısaca özetlemek gerekirse:

- Fikir ve Sanat Atölyesi Derneği Çocuk Hakları Merkezi'nin "Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinin (Çırakların) Haklara ve Özgürlüklere Erişimi" adlı raporu İstanbul, Diyarbakır, Adıyaman ve Gaziantep'te yapılan saha çalışmasının bulgularına dayalı olarak MESEM öğrencilerini işçi hanelerinden gelen ikinci kuşak işçiler olarak nitelendirmekte ve eğitim, sağlık başta olmak üzere sosyal haklara erişimde sıkıntılar yaşadıklarına işaret etmektedir.⁶²
- Türkiye Halk Temsilcileri Meclisi "MESEM ve Çocuk İşçiliği" adlı raporlarında, haftanın 4-5 günü çalışma uygulamasının "eğitim" yerine "ucuz emek" üretimine dönüştüğünü ve devlet teşviki ile sanayiye yönlendirilen öğrencilerin çocuk işçisi haline geldiğini belirtmektedir.⁶³
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı "Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi (2025-2028)" adlı yayında çocuklara yönelik kapsayıcı eğitim modelleri ve iş yerinde çocuk koruma sistemlerine yer vererek eğitimde hak temelli uygulamaları yaygınlaştırmanın gerekli olduğuna işaret etmektedir.⁶⁴
- ILO Türkiye Ofisi ise insana yakışır iş yaklaşımını gençler yönüyle ele aldığı yayınlarda yerinde ve uygun eğitim için iş bütünleşik öğrenme modellerine dikkat çekmekte ve gençleri çalışma ortamlarında sömürüye açık tutan koşulların değiştirilmesine yönelik standartlar ortaya koymaktadır.⁶⁵

⁶² Fikir ve Sanat Atölyesi Derneği Çocuk Hakları Merkezi, <https://chm.fisa.org.tr/mesleki-egitim-merkezi-ogrencilerinin-ciraklarin-haklara-ve-ozgurluklere-erisim-raporu-yayimlandi/>

⁶³ Türkiye Halk Temsilcileri Meclisi, <https://halkmeclisi.org/thtm-2025-mesleki-egitim-mesem-raporu-yayinlandi/>

⁶⁴ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.aile.gov.tr/chgm/yayinlar/2023-2028-c-ocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-plan/>.

⁶⁵ ILO, İşyerinde Mesleki Eğitim ve Gelişim Programı İŞMEP-ANKARA, Matbu Nüsha, 2023.

Mevcut tabloda ise işyerlerindeki denetim eksikliği, bazı öğrencilerin uzun saatler, ağır koşullar altında çalışmasına, zorbalık ya da şiddet vakaları yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum, çocuk haklarının ihlaline zemin oluşturduğu gibi yaşam deneyiminin sınırlılığı nedeniyle çocukların maruz kaldıkları kötü muamelenin ayırdına varamamalarına, kendilerini savunma olanaklarından yoksunluğa da neden olmaktadır. Örneğin bir MESEM öğrencisi deneyimini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“İlk işe başladığım yerde yaklaşık bir yıl çalıştım. Ustalar işi çok da öğretmiyordu. ‘Sen anlamazsın, yapamazsın’ diyorlardı. Daha çok yerleri temizliyordum. Küfür ediyorlardı. Gaziantepliyim. ‘Suriyeli misin?’ diyorlardı. ‘Hayır’ diyordum ama ırkçılık yapıyorlardı. Bir gün sözlü karşılık verdim ben de biri sopayla bacaklarıma vurdu defalarca. Babam bacaklarımdan ağrıdığımı fark etti, gitti konuştu. Beni o iş yerinden aldı. Başka bir oto tamir dükkanına başladım. O günden beri de bu ikinci işyerimde çalışıyorum. Günde yaklaşık 10 saat çalışıyorum. Sabah dükkâna gidiyorum, kıyafetlerimi değiştiriyorum, liftleri yaşıyorum, yerleri süpürüyorum, tamir edilecek araba varsa, ‘sen de yap’ derlerse yapıyorum. İş biraz öğretiyorlar. Sanayi hayatı zor, stresli. Sakin biriydim ama artık aşırı stresliyim. Baya yoruluyorum. Hele yazın; çalışırken kaç sefer baygınlık geçirme noktasına geldim. Devletin verdiği 5 bin 100 TL’nin üzerine haftalık da 1200 TL veriyor işverenim. Yarısını aileme veriyorum evin geçimi için. ‘Keşke öğrenci olsaydım’ dediğim çok oldu ilk başlarda. Ancak artık alıştım. Ne liseye gidesim geliyor ne başka bir şey... MESEM bitince traktör motoru tamircisi olmak ve memleketime gitmek istiyorum.”⁶⁶

Eğitim hakkının yanı sıra yaşam ve sağlık hakları da tehdit altında olan bu çocukların mesleki bir eğitim aldıklarından söz edebilmek güçtür. Mesleki eğitim için şu üç asgari koşulun mutlaka birlikte ele alınması gerekmektedir: “Çalışma ortamının çocuklar açısından uygunluğu; eğitimin içeriğinin uygunluğu, iş ortamının (sosyal ortamın/ ilişkilerin) uygunluğu”.⁶⁷ Aksi halde çocuklar “işçi” rolüne erken yaşta sabitlenmekte, bu ise sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin pekiştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Nitekim MESEM sistemine çoğunlukla düşük gelirli ailelerin çocuklarının yönlendirildiği bilinmektedir. Sınıfsal eşitsizlikleri derinleştiren ve yaşam koşullarının mesleki eğitimden itibaren de sınıf temelli şekillenmesini beraberinde getiren bu olgu esasen psikososyal açıdan da sorunludur. MESEM modelinin bazı işletmeler-

⁶⁶ ERG. <https://egitimreformugirisimi.org/mesemli-ogrenciler-anlatiyor/>.

⁶⁷ Fikir ve Sanat Atölyesi Derneği Çocuk Hakları Merkezi.

de gerçek bir eğitimden çok 'üretim katkısı' aracı olarak görülmesi ile öğrenciler yalnızca ve doğrudan iş yapmaya yönlendirilmekte, beceri geliştirme, rehberlik ve pedagojik destek gibi alanlar ihmal edilmektedir.⁶⁸ Çocukların oyun oynama, dinlenme, arkadaş ilişkileri ve boş zaman etkinlikleri gibi gelişimlerini destekleyen etkileşimlerden uzak kalarak erken yaşta sorumluluk yüklenmesi, çocukluk döneminin psikolojik ve sosyal anlamda bastırılmasına yol açmaktadır.⁶⁹

Emeğin artan kırılgan işler ve genişleyen kayıt dışı istihdamla her geçen gün biraz daha gelir güvencesizliği, sosyal güvencesizlik ve iş güvencesizliğiyle çevrenmesi, çocuklarını bir an önce iş, gelir ve sosyal güvenceye kavuşturma kaygısı taşıyan hane sayısını artırmaktadır. İşsiz kalarak bir gelir kaybı yaşamamak için sigortasız çalıştırılmaya ve düşük ücretlendirmeye karşı yasal haklarını kullanmaktan kaçınan, sendikal mücadele alanının dışında kalan ailelerde büyüyen çocuklar çalışma yaşamını bu kaygıların gölgesinde okumaktadır. Mesleki eğitim sürecinde çocuğu okulda ve işyerinde edilgenleştiren rıza kültürü hanede üretilmekte ve torna tezgahında pekiştirilmektedir. "Bu geniş sistematik bağlamda çocukluğun proleterleşmesi... muhtaç, borçlu, isyan etmeyecek işçi havuzunu birleştirmektedir."⁷⁰ Sofrayı kurabilmek, çocukların bakım ve eğitimi için bazı kalemleri alabilmek, kirayı ve faturaları ödeyebilmekle sistematik olarak kontrol altına alınan emeğin insan onuruna yakışır iş için mücadele iradesini kırmak, rantçı kapitalizmin prekaryanın zamanını yönetebilmek için başvurduğu bir eşitsizlik stratejisidir.⁷¹ Mücadele iradesinin kırılmasında MESEM uygulamasının oynadığı rol ve ürettiği rıza kültürü bu stratejinin yapısal bir bileşenidir ve hayatın somut gerçekliği içinde şekillenir.⁷²

⁶⁸ Gültekin, s. 15-16.

⁶⁹ Murat Demirkol/Esengül Ceylan/ T. Yavuz Özdemir/ Abdülvahap Doğan, Vocational Education Centers from a Holistic Perspective. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 2024, 57(3), 1149-1199.

⁷⁰ İSİG Meclisi. Çocukluğun işçileştirilmesi, muhtaç, borçlu, isyan etmeyecek işçi havuzunu birleştiriyor. <https://www.isigmeclisi.org/21477-cocuklugun-iscilestirilmesi-muhtac-borclu-isyan-etmeyecek-isci-havuz>.

⁷¹ Guy Standing. *The Politics of Time-Gaining Control in the Age of Uncertainty*. Pelican Books. 2023, s. 57-71.

⁷² Cem Karaca'nın meşhur "Tamirci Çırağı" adlı şarkısından esinle ifade edilecek olursa kapitalist sistem "işçisin sen, işçi kal" nakaratını nesilden nesile aktarmaya kararlı ve odaklanmış görünmektedir.

MESEM'e yöneltlen hak temelli eleştirilerden, iyi işletme uygulama örneklerinden değil de ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılırken ölen onlarca öğrenciden bahsetmemizin nedenlerinden biri hiç kuşkusuz işverenlerdir. Küçük bir çocuk bedeninin ezilerek, sıkışarak, düşerek, elektrik akımına kapılarak ya da üzerine makine devrilerek can vermesine neden olan çalışma şartlarını belirleyen iradeden ve alması gereken sorumluluktan ayrı meseleyi tartışmak gerçekçi değildir. Bakanlığın mesleki eğitim politikasındaki amaçlarını da gölgeleyen mevcut tabloyu değiştirip iyi işletme uygulamalarını desteklemek için bir standardizasyon geliştirilmesi hayati önem arz etmektedir.

*"MESEM öğrencisinin saha ve iş tecrübesi bir lise öğrencisinden daha iyi. Şartları iyi olursa bu MESEM'in iyi tarafı. Kötü tarafı ise ağır işlerde ve kötü koşullarda çalışanlar var. Güvenlik ve sağlık sorunlarına yol açan ortamlar var. Makinelerle, kesici, delici aletlerle çalışanlar mesela... Bir fabrikaya gidiyorsun; küfür, şiddet, böyle yerler de var. MESEM öğrencilerinin çalıştığı yerlerin daha sıkı denetlenmesi, öğrencilerin üstüne daha çok düşülmesi gerekiyor. Öğretmenlerimiz geldiğinde işveren 'öğrenciyle aram iyi' diyecek tabii ki. Sadece işverenin beyanına bakılmayıp, derinlemesine araştırılması lazım. Daha sık ziyaretler yapılsın gerekirse. Öğretmenlerin bizi takip ettiklerini göstermeleri gerekiyor. Şimdi tedbirleri biraz daha yükselttiler. 3-4 ay boyunca hiç gelmeyenler, geldiği zaman da evrakları imzalatırıp gidenler oluyordu."*⁷³

Bir işletmenin MESEM uygulaması kapsamında öncelikle ön değerlendirmeye alınması, akredite olması halinde standartların korunup korunmadığının kontrol edilmesi, korunmuyor ise sadece sözleşme feshi ile yetinilmeyerek akreditasyon kapsamından da çıkartılması ve işveren devlet katkısı ödemesinin de derhal kesilmesi gerekir.⁷⁴ Bir iş kazası ya da meslek hastalığı riskinin tekrarlanması halinde ise bu ödemelerin

⁷³ ERG. <https://egitimreformugirisimi.org/mesemli-ogrenciler-anlatiyor/>.

⁷⁴ 3308 sayılı Kanun uyarınca yürürlükte olan "İşletmelerde Mesleki Eğitim Gören Öğrencilerin Bir Kısımının İşsizlik Sigortası Fonundan Karşılanmasına İlişkin Usul ve Esaslar" doğrultusunda öğrenci çalıştıran işverenlere verilen bir destek olan 'İşveren Devlet Katkısı Ödemesi' 2025 yılı itibarıyla 9, 10 ve 11. sınıf öğrencileri için 6.635 TL, 12. sınıf öğrencileri için 11.055 TL olarak ödenmektedir. Diğer yandan MEB Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamaya göre öğrencilerin staj yaptığı ya da mesleki beceri kazandığı 94 bin 301 işletmeye yönelik denetimlerde, iş sağlığı ve güvenliği şartlarına uygun olmayan 8 bin 406 iş yerinin sözleşmesinin feshedildiği bildirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://mtegm.meb.gov.tr/www/mesleki-egitimde-8-bin-406-is-yerinin-sozlesmesi-feshedildi/icerik/3473>.

yanı sıra varsa teşviklerinin de kesilerek borç çıkartılması gibi yaptırımlara başvurulabilmelidir. Çünkü çocuklar işletmenin iş ahlakına ya da işverenin vicdanına terk edilebilecek varlıklar değildir. Bu nedenle risk denetiminin belirli bir deneyime sahip bağımsız iş sağlığı ve güvenliği uzmanları tarafından bizzat yapılması, koordinatör öğretmenlerin yetkilerinin güçlendirilmesi ve velilerin de düzenli aralıklarla bilgilendirilmesi gerekir.⁷⁵ Zira yürürlükteki ‘2024/36 Sayılı Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği Genelgesi’ incelendiğinde iş sağlığı ve güvenliği yaklaşımının farkındalık sağlama odağını aşamadığı açıkça görülebilmektedir.⁷⁶ Oysa riskler bilinmiyor değildir ve dahi bilinmiyor ise işletmenin MESEM kapsamında yer alabilmesi başlı başına bir soru işaretidir.

III. HAK TEMELLİ BİR MESLEKİ EĞİTİMLE ÇOCUKLARI KORUMAK

Hak temelli mesleki eğitim, müfredat değişikliğinden daha fazlasını; iş bütünleşik öğrenme mantığı ile güç, bilgi ve pedagojinin yeniden düşünülmesini gerektirir. Bu noktada kuramsal temelleri J. Mezirow ile P. Freire’ye dayanan *dönüştürücü öğrenme* kilit bir kavramdır ve çok temel olarak nesnel sosyal gerçekliğin insan eyleminin ürünü olduğunu, bu nedenle dönüşümün de insan eylemselliği ile gerçekleştirilebileceği savına dayanır.⁷⁷ Hak temelli bir mesleki eğitim için sistemin daha şeffaf, hesap verebilir, katılımcı ve özgürleştirici kılmak da bu eylemlilik ile mümkündür ve ancak koordinatör öğretmenler mesleki eğitimin işlevselliğini sorgulayabilir, işbirlikçi öğrenmeyi teşvik edebilir ve iş güvencesi konusunda kaygı duymadan çocuğun üstün yararını gözetebilir.⁷⁸

⁷⁵ Bir koordinatör öğretmen bu konuda yaşadığı sorunları şu cümlelerle aktarmıştır: “Devletin daha aktif olması gerekir. İşvereni uyardığımızda ‘çocuğu işten çıkarırım’ tehdidiyle karşılaşırız. Bu da bizi zor durumda bırakıyor. Sonrasında iş bulamamasından endişe duyuyoruz. Bu şekil arada kalıyor. Mesela işveren, öğrenciyi uygunsuz saatte çağırıyor. Öğrencilerimizi çalışma saatleri konusunda sürekli uyarıyoruz.” Öğretmenlerin mevcut denetim yetkilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://tkb.meb.gov.tr/www/denetim-rehberleri/icerik/291>.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: https://mtegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_02/27163041_genelge.pdf.

⁷⁷ Edward W. Taylor, E. “Transformative Learning Theory”. *New Directions for Adult and Continuing Education*. No. 119, s. 5-15.

⁷⁸ Hicran Atatanır, “Neden Bugün ve Nasıl Bir Okul Örgütlenmesi?” *Sosyal Hizmet Dergisi*, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, 2024/1, s. 8-13.

Çocuk yaşta ‘öğrenci’ ve ‘işçi’ rolleri arasında kalmanın psikolojik etkileri, işyerlerinde işveren ve yetişkin işçilerle kurulan ilişkiler, işçi sağlığı ve iş güvenliği riskleri ile zorbalık gibi muameleler çocukların kişilik haklarını da doğrudan ilgilendiren meselelerdir. “MESEM’de Biten Hayatlar” adlı yazı dizisinde yaşamlarını kaybeden çocukların yakınları, maruz kalınan muamelenin boyutlarını tüm çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. Kanıt temelli çalışmalar sınırlı sayıda olmakla birlikte mevcut veriler bize, Çocuk Hakları Sözleşmesine ve ILO standartlarına aykırı şekilde, denetimsiz atölyelerde ve iş yerlerinde haftanın en az dört günü çalıştırılan öğrencilerin fiziksel ve psikolojik istismar riski altında olduğuna işaret etmektedir.

Bu riskleri ortadan kaldırarak hak temelli bir mesleki eğitim stratejisi izlemek için, dünyanın pek çok ülkesinin aksine Türkiye’de başvurulmayan bir kamu politikası olan okul sosyal hizmetinin yapılandırılması gerekmektedir. Okul sosyal hizmeti öğrencileri davranışsal becerileri, akademik ve sosyal yetkinlikleri konularında destekleyen, çocuğun üstün yararı ve iyilik hali odağında öğretmenler, ebeveynler ve dış paydaşlar arasında diyalog kuran bir disiplindir.⁷⁹ Dünyada pek çok ülkede öğrenci, okul ve işyeri arasında yapıcı bir ekosistemi oluşturmada temel aktörler arasında bulunan okul sosyal hizmet uzmanlarının ülkemiz eğitim sisteminde ve MESEM’lerde yerini alması hak temelli eğitim yaklaşımının uygulamaya aktarılması açısından yapısal bir adımdır. Sadece öğrenciler değil öğretmenler ve işverenler de okul sosyal hizmetlerine ve psikososyal desteğe ulaşabilmelidir.

Öğrencilerin teoriden pratiğe aktarılan bilgilerle ne öğrendiğine dair öz değerlendirme yapmasına olanak tanıyacak formatlar geliştirilmek de gerekmektedir.⁸⁰ İşyerlerini öğrenci ağırlama konusunda yönergelerle bilgilendirmek ile işverenlere öğrencilerin mesleki gelişimleri ile sorun çözme becerilerini destekleme konusunda rehberlik etmek, eğitim sürecinin öğrenciye mesleki yaşamı boyunca yol gösterebilmesi için kritik dokunuşlardır.⁸¹ Dolayısıyla sadece iş becerilerini değil; gelecek mesleki yaşamlarında ve sosyal hayatlarında açık ileti-

⁷⁹ NASW (2023). School Social Work. <https://www.socialworkers.org/Practice/School-Social-Work>.

⁸⁰ Jackson., s. 833–835.

⁸¹ Chilvers vd., s. 440-444.

şim kurmalarını, yapıcı-çözüm odaklı yaklaşımı, kapsayıcı ve eşitlikçi tutumları geliştiren bir vizyonla mesleki eğitim süreci yönetilmelidir.⁸²

Nitekim dönüştürücü öğrenmede amaç bilgiyi standartlaştırmak değil; sosyal diyalog ve karşılıklı öğrenme için alanlar yaratarak iş bütünleşik öğrenmenin gerçek yaşamdaki fırsat ve zorlukların anlaşılması için kolaylaştırıcı olma işlevini yerine getirmektir.⁸³ Öyle ki 21. yüzyıl becerilerinin belirleyici olduğu yeni dünya düzeninde, mesleki eğitim sistemlerinin teknolojiyle bütünleşik, küresel bağlantılı, öğrenci odaklı yapıya evrilmesi dijital iş bütünleşik öğrenme modelleri aracılığı ile uluslararası eğitim olanaklarının da önünü açmaktadır. Bu noktada dijital fırsat eşitliğinin gözetilmesi ve mesleki eğitim öğrencileri için farklı muamele sonucu doğuran uygulamaların gözden geçirilmesinde yarar bulunmaktadır.

Kuşkusuz mesleki eğitimde hak temelli yaklaşımın uygulamaya nasıl aktarılabilirliğine dair tespitleri ve önerileri çoğaltmak mümkün. Ancak çalışmanın sınırları çerçevesinde işaret etmeye çalıştığımız üzere MESEM'i bir çocuk emeği meselesi kılan sorunlar ve bu sorunları döngüsel kılan yapısal eşitsizlikler bulunmaktadır. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri aşmaksızın eğitimdeki eşitsizlikleri aşmak ve gelecek nesilleri korumak mümkün görünmemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Brecht *“Hakikati Yazmanın Güçlükleri”* yazısına *“Güçlülere boyun eğmemek şüphesiz çok güçtür; güçsüzleri aldatmak ise çok kazançlı iştir.”* cümlesiyle başlar ve ekler: *“Harcanan emeğin bedelini ödemekten kaçınan, emeği de yadsır.”* Yadsınan ile başlayacak olursak, üreteni ve tükeneni çocuk emeği olan bir mesleki eğitim projesi karşımızda durmaktadır. Bu projenin işleyişinde emeğin metalaştırılması ve ucuzlaştırılmasına dayalı bir pratik saklı görünmektedir. Pratiğin dayandığı verili önkoşullar işsizlik, kayıt dışı istihdam, iş ve gelir güvencesizliğinin emeğin doğal sorunları haline dönüştürülmesi ve asgari gelir politikasının emeklilik dönemini de kapsayacak şekilde uygulanması olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki sosyal sigorta sistemi hem aktüeryal dengeler

⁸² Kay vd., s. 410-412.

⁸³ Lynne M. Healy, *International Social Work: Professional Action in an Interdependent World*, Oxford University Press, New York, 2008.

hem de sigortalılık kapsamı açısından daralırken sosyal yardım sisteminin asgari ücret ve emekli aylıklarının reel alım gücü de baskılanarak genişliyor olması asgari gelir politikasının sonuçlarıdır. Yoksullukta eşitlenen ve eşitsizliklerle mücadelede mesleki eğitim dışındaki seçenekleri de zayıflatılan insanlar asgari bir yaşam sürmek için dahi mücadele etmek zorunda bırakılmaktadır. Türkiye’de durum bununla da sınırlı değildir; adaletten sosyal güvenliğe, sağlık hizmetlerinden konuta, ulaşımdan gıdaya uzanan bir dizi hakkın kullanımında halk sınırlı kaynaklarıyla çoklu riskleri yönetme uğraşı içindedir. Belirsizlikle, kırılğan işlerle, kayıt dışı istihdamla, düşük ücretlerle ve bitmeyen bir yarın kaygısıyla karakterize olan bu uğraş, günü kurtarmak için hanede eli iş tutan ya da tutabilecek herkesin emeğini piyasaya arz ettiği bir ucuz işgücü havuzu yaratmaktadır. Atölyelere sürüklenen çocuklar, yüzme dahi bilmedikleri halde, bu havuza bırakılan en kırılğan grubu oluşturmaktadır.

MESEM sadece çocuk işçiliğini meşrulaştırma aracı olarak değil; verilen teorik eğitimin yetersizliği ve eğitim sistemindeki eşitsizlikleri derinleştirici etkileri yönünden de eleştirilerin odağındadır. Genel olarak bakıldığında Türkiye’de iş bütünleşik öğrenmenin parçalı görünüm arz ettiği, ortaöğretim ve yüksek öğretimdeki mesleki eğitim uygulamalarının bir bütünlük ve uyum arz etmekten uzak olduğu, mesleki eğitim norm ve standartların bütüncül bir yaklaşımla yapılandırılmadığı, mesleki eğitim sonrasında istihdam bağının kurulmasında ve fiili çalışma koşullarının şekillenmesinde belirleyici iradenin işveren olduğu görülmektedir. İş bütünleşik öğrenmeyi esas alan bütüncül bir hukuki düzenleme ve uygulama standartlarının yokluğunda hangi somut kriterlerin kimler tarafından ve nasıl ifa edilmesi gerektiğine dair bir çerçeve de çizilememektedir. Kısaca mesleki eğitim sürecindeki yükümlülükleri tanımlayan normatif bir düzenlemenin ve uygulama standartlarının eksikliği gözlemlenmektedir. Oysa böylesi bir düzenleme gerek öğrenci gerek eğitim kurumu gerekse işveren yönüyle şeffaf, hesap verebilir, kapsayıcı ve sürdürülebilir eğitim sisteminin temelidir.

Bu koşullar altında bir mesleki eğitimin çocuğun üstün yararı odağında yapılandırılması, eğitim kurumu ile işveren arasında kurulan ilişkinin doğasına indirgenmiş olmaktadır. İşyerinde alınan eğitimin mesleki bilgilerle ne ölçüde uyumlu olduğu, öğrencilerin iş deneyimi kazanmalarına hangi düzeyde katkı sağladığı ya da üniversite eğitimi hedefleri-

ne etkisine dair resmi veriler bulunmamaktadır. Dolayısıyla işyerlerinde öğrencilere hangi işlerin ne aralıkla yaptırıldığı, neler öğretildiği ve nasıl değerlendirildiklerine dair sistematik ve şeffaf bir izlem usulü de tespit edilememiştir. Yaş ve deneyim farklılıkları ile kültürel algıların bu çok katmanlı süreçte çocukların aleyhine bir statü sorunu yaratması, yaş hiyerarşisindeki güç eşitsizliğinden kaynaklanan nedenlerle hak ihlallerine zemin oluşturması da olasıdır ki çalışma kapsamında MESEM öğrencilerden yapılan doğrudan alıntılar bu olasılığa işaret etmektedir.

MESEM uygulamalarında karşılaşılan sorunların çözümü MEB, ÇSGB ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının çocuğun üstün yararına dayanan ortak bir stratejide buluşmasını ve mevcut yasal çerçevenin hak temelli bütüncül bir yaklaşımla dağınıklıklardan kurtarılmasını öncelikli kılmaktadır. Çocukları işverenin insafına terk eden bir “mesleki eğitim” anlayışı kabul edilebilir değildir. İş bütünlüklü öğrenme modellerine geçilerek bu yöntemin terkedilmesi ve çocuk emeğinin devlet eliyle meşrulaştırılan mevcut pratiğe son verilmesi hayati öneme haizdir. Sermaye için ucuz çocuk işgücü arzını modelleyen bir eğitim politikası, insan hakları yönüyle olduğu gibi yoksulluğun ve eşitsizliğin derinleşerek sistematik ayrımcılığı neden olması yönü ile de sorunludur.

Genel olarak sıralanan bu etkenler, yapısal eşitsizliklerle ve sosyal adaletsizlikle birlikte çocuk emeğini savunmasız bırakan dezavantajlar yaratarak, MESEM öğrencilerinin ‘ucuz iş gücü’ olarak kodlandığı bir pratik üretmektedir. Mevcut haliyle çocuk hakları açısından soru işaretleri barındıran MESEM modeli kaçınılmaz olarak hak temelli eleştirilere konu olmaktadır. Soru işaretlerinin giderilmesi ve çocuğun üstün yararı odağında mesleki eğitim sürecinin yapılandırılması için çocukların fiziksel, psikolojik ve pedagojik gereksinimlerini gözetken, ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmadıkları, iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri ile koruyucu ekipman zorunluluklarının ifa edilip edilmediğinin denetlendiği bir vizyon değişikliğine ihtiyaç vardır. MESEM uygulamasının çocuk haklarına uygun ve iş bütünlüklü öğrenme modeliyle uyumlu olmasını sağlayacak dört başlangıç adımı sıralanabilir:

- Eğitim ve işyeri dengesinin yeniden kurulması (3 gün okul- 2 gün iş yeri),
- Bağımsız denetim mekanizmaları ile ulusal koordinasyon merkezinin kurulması,

- Psikososyal destek ve dönüştürücü pedagoji için okul sosyal hizmetine geçiş,
- Çocuk haklarını önceleyen mesleki eğitim tasarımlarının hayata geçirilmesi.

Bu adımlar esasen iş dünyasının değişen taleplerini karşılama becerisine sahip, mesleki yaşamı sürdürülebilir kılacak ve gelecekteki istihdam koşullarını belirleyecek insan gücüne yatırım yapılması anlamına da gelmektedir. Özgüvenli, deneyime açık, yetkin, yenilikçi ve mesleğine hâkim profesyonellerin ve nesillerin yetiştirilmesi çocuk haklarının korunmasından bağımsız bir olgu değildir.

İş bütünlük öğrenmenin belirli aşamalarında çocuk haklarının gözetimine dair ulusal düzeyde bir koordinasyon mekanizması ve bu mekanizmanın hak temelli bir yaklaşımla karşılaşılan sorunları sektörel olarak izleme-denetleme görevi üstlenmesi öngörülebilir. MEB, Yükseköğretim Kurumu, Türkiye İş Kurumu, meslek odaları, sektör temsilcileri ile bağımsız değerlendiriciler arasında koordinasyona dayalı böyle bir yapı, öğrencilerin ve velilerin iş bütünlük öğrenme süreci içerisinde iletişim kurmalarına da olanak tanıyacaktır. Ayrıca bu mekanizma okul türüne, coğrafi konuma ya da mali kaynaklara bağlı olarak farklılaşabilen uygulamaların belirli standartlarla bütüncül bir stratejiye dönüşmesini de beraberinde getirebilecektir. Öğretmenler, işverenler ve veliler için rehberler hazırlanarak çocuk haklarının birlikte korunması ve geliştirilmesi için etkin rol almalarının desteklenmesi bu stratejiyi daha ileriye taşıyıcı bir işlev görebilir. Öğrencilerin iş yerinde geçirdikleri sürenin kalitesi, öğrenme çıktıları ve işyeri olanakları gibi hususlarla aldıkları mesleki eğitime dair geri bildirimlerinin raporlanması da eğitim süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlayabilir.

Türkiye’de hak temelli bir mesleki eğitim politikası için mevcut uygulamanın parçalı, araçsal ve sistematik olmaktan uzak işleyişinin terk edilerek iş bütünlük öğrenme modellerine geçilmesinde yarar olduğu düşünülmektedir. Fırsat eşitsizliklerini kurumsallaştıran bir mesleki eğitim politikası yerine iş bütünlük öğrenme standartlarına haiz ve çocuk haklarını esas alan bir mesleki eğitim modeline hiç vakit kaybedilmeden geçilmelidir. Etkili bir denetim mekanizmasından uzak, çocuk emeğinin sömürüldüğü, psikolojik ve fiziksel şiddetin, TBMM çatısı altında dahi cinsel istismarın söz konusu olabildiği

mevcut mesleki eğitim anlayışına daha fazla çocuk maruz kalmadan derhal son verilmelidir.

Kaynakça

Kitaplar

- Adnan Mahiroğulları/ Adem Korkmaz, İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları-Türkiye ve AB Ülkeleri, 4.Baskı.Ekin Basım Yayın Dağıtım, Ankara, 2018.
- Daniel Edwards/ Kate Perkins/ Jacob Pearce/ Jennifer Hong. Work Integrated Learning in STEM in Australian Universities, Final Report, 2015, Melbourne, Australia: Australian Council for Educational Research (ACER).
- Guy Standing. The Politics of Time-Gaining Control in the Age of Uncertainty. Pelican Books. 2023.
- Karl Marx, 1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe, Çev. Kenan Somer, Eriş Yayınları, Ankara, 2003.
- Karsten E. Zegwaard/ T. Judene Pretti/ Anna D. Rowe/ Sonia J. Ferns, Defining work-integrated learning. Book chapter in The Routledge International Handbook of Work-Integrated Learning, (3rd ed.), Routledge, 2023.
- Lesley Cooper/ Janice Orrell/ Margaret Bowden. Work Integrated Learning: A Guide to Effective Practice, Routledge, 2010.
- Lynne M. Healy, International Social Work: Professional Action in an Interdependent World, Oxford University Press, New York, 2008.
- Robert Jütte, Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık, Çev. Betül K. Sefer, Boğaziçi, İstanbul, 2011.
- Yanis Varoufakis, Technofeudalism: What Killed Capitalism, Melville House, 2024.

Makaleler

- Christine Arnold/ Peggy Sattler/ Richard Wiggers. "Combining Workplace Training with Postsecondary Education: The Spectrum of Work-Integrated Learning (WIL) Opportunities from Apprenticeship to Experiential Learning." *Canadian Apprenticeship Journal*, 2011, 19 (5): 1-33.
- Denise Jackson, "Developing Pre-Professional Identity in Undergraduates through Work-Integrated Learning." *Higher Education*, 2016, 74 (5), s. 833-853.
- Dominic Chilvers/ Kathryn Hay/ Jane Maidment/ Raewyn Tudor, The Contribution of Social Work Field Education to Work- Integrated Learning, University of Canterbury Library, 2022, (22), s. 433-444./
- Jennifer M. Morton, "Trapped in the Present: Poverty and the Undermining of Prospective Agency", *Political Philosophy*, 2024, 1(1), s. 236-263.
- Jenny Fleming/ Kathryn McLachlan/ T. Judene Pretti. "Successful Work-Integrated Learning Relationships: A Framework for Sustainability", *International Journal of Work-Integrated Learning*, 2018, 19(4), s. 321-335.
- Jeremy Gilbert, Techno-feudalism or Platform Capitalism? Conceptualising the Digital Society. *European Journal of Social Theory*. 2024, 27 (4), s. 561-578.

- Jessie L. Moore, "Key Practices for Fostering Engaged Learning." *Change: The Magazine of Higher Learning*, 2021, 53 (6), s. 12-18.
- Judie Kay/ Sonia Ferns/ Leoni Russell/ Judith Smith/ Theresa Winchester-Seeto, "The Emerging Future: Innovative Models of Work-Integrated Learning." *International Journal of Work-Integrated Learning*, 2019, 20(4), s. 401-413.
- Hicran Atatanır. "Neden Bugün ve Nasıl Bir Okul Örgütlenmesi?" *Sosyal Hizmet Dergisi*, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, 2024/1, s. 8-13.
- Kathryn Hay, "What Is Quality Work-Integrated Learning? Social Work Tertiary Educator Perspectives." *International Journal of Work-Integrated Learning*, 2020, 21(1), s. 51-61.
- Kemal Kayıkçı/ Barış Aksoy. "Mesleki Eğitim Merkezi (MESEM) Eğitim Paydaşlarının MESEM Uygulaması Hakkındaki Görüşleri". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 2025, 561-562.
- Mehmet Şah Gültekin, "Mesleki ve Teknik Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *ENTIS-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024, 1(2), s. 11-18.
- Miki Itano-Bosse/ Rochelle Wijesingha/ Wendy Cukier/ Ruby Latif/ Henrique Hon, "Exploring Diversity and Inclusion in Work-Integrated Learning: An Ecological Model Approach." *International Journal of Work-Integrated Learning*, 2021, 22 (3), s. 253-368.
- Murat Demirkol/Esengül Ceylan/ T. Yavuz Özdemir/ Abdulvahap Doğan, Vocational Education Centers from a Holistic Perspective. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 2024. 57(3), 1149-1199.
- Nil Özkan/ Şöheyda Göktürk. 'Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumlarında Mesleki Eğitim Merkezi Uygulamasının Okul Paydaşları Açısından İncelenmesi', *Ulusal Eğitim Dergisi*, 2023, 3(11), 2153-2175, s. 2170-2171.
- Sandra Pennbrant/ Lars Svensson, "Nursing and Learning-Healthcare Pedagogics and Work-Integrated Learning", *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 2018, 8(2), s. 179-194.
- Sevgi Ernas/ Pelin Taşkın. "Vocational education for refugee students in Türkiye: navigating social exclusion, poverty, and precarity in a stratified policy context" *International Journal of Educational Research*. 2025. V. 133.
- Pelin Taşkın/ Sevgi Ernas. "MESEM Modelinin Çelişkileri: Çocuk Hakları, Eğitim Hakkı ve Politika Açmazları". *Eleştirel Pedagoji Dergisi*. Eylül 2025. (78). s. 92-104.

İnternet Kaynakları

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.aile.gov.tr/chgm/yayinlar/2023-2028-c-ocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-plan/>.
- Bertolt Brecht, Hakikati Yazmanın Güçlükleri. <https://evvel.org/hakikati-yazmada-5-gucluk-bertolt-brecht>.
- Filiz Gazi, Zorunlu Eğitim Yerine Zorunlu MESEM, T24 Gündem 18.11.2025, <https://t24.com.tr/haber/zorunlu-egitim-yerine-zorunlu-mesem,1277101>.
- CEWIL. Co-operative Education and Work-Integrated Learning Canada. <https://cewilcanada.ca/>.
- Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, Mesleki Eğitim Merkezleri ile Ne Amaçlanıyor? Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2024.

Eğitim-İş. Türkiye’de Artan Çocuk İşçilik.

<https://www.egitimis.org.tr/files/basinyayin/6807982aaf56b.pdf>

ERG. <https://egitimreformugirisimi.org/mesemli-ogrenciler-anlatiyor/>.

ERG Blog, <https://egitimreformugirisimi.org/2024-25-orgun-egitim-istatistiklerinin-gosterdikleri/>.

Fikir ve Sanat Atölyesi Derneği Çocuk Hakları Merkezi, <https://chm.fisa.org.tr/mesleki-egitim-merkezi-ogrencilerinin-ciraklarin-haklara-ve-ozgurluklere-erisim-raporu-yayimlandi/>

Julia Bleakney. “What Is Work-Integrated Learning?” Center for Engaged Learning (Blog), Elon University. Published 13.10.2019. <https://www.centerforengagedlearning.org/what-is-work-integrated-learning/>.

ILO. Child Labour. What is child labour. <https://www.ilo.org/topics/child-labour/what-child-labour>.

ILO NORMLEX. Quality Apprenticeships Recommendation, (No. 208). 16.06.2023. <https://www.ilo.org/dyn/r/normlex/files/static/v126Y/authentic/R208-authentic.pdf>.

İSİG Meclisi. Çocuk İşçiliği ile Mücadeleye! <https://www.isigmeclisi.org/>.

İŞKUR (2025). <https://www.iskur.gov.tr/isveren/isbasi-egitim-programlari/>.

Millî Eğitim Bakanlığı e-MESEM Sistemi, <https://e-mesem.meb.gov.tr/>.

NASW (2023). School Social Work. <https://www.socialworkers.org/Practice/School-Social-Work>.

SOL Haber. Dünya Çocuk Hakları Gününde MESEM gerçeği. Haber: Özkan Öztaş. Yayın Tarihi: 20.11.2025. <https://haber.sol.org.tr/>.

Türk Tabipler Birliği, https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=81d3224a-ae99-11ee-91f8-eb931edbf22a.

Türkiye Halk Temsilcileri Meclisi, <https://halkmeclisi.org/thtm-2025-mesleki-egitim-mesem-raporu-yayinlandi/>

Diğer Kaynaklar

ILO, World Report on Child Labour, International Labour Organization, 2021.

ILO, İşyerinde Mesleki Eğitim ve Gelişim Programı İŞMEP-ANKARA, Matbu, 2023.

Millî Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Politika Belgesi, Ankara, 2024.

Millî Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim Merkezleri Tanıtım Rehberi, Ankara, 2022.

Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2024/25, Ankara, 2025.

UNICEF, Çocuk Hakları Sözleşmesi Uygulama Raporu, Matbu Nüsha, 2022.

Reformu Girişimi (ERG). Eğitim İzleme Raporu 2024.

Resmî Gazete (RG.) 19.06.1986 Sayı (S.) 19139.

Resmî Gazete (RG.) 03.07.2002 Sayı (S.) 24804.

Resmî Gazete (RG.) 07.09.2013 Sayı (S.) 28758.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri. Haber Bülteni: 30.12.2024.